

TANKÖNYVBÍRÁLAT A SZÁZAD ELEJÉN.

Egy hivatalos iskolai-könyv bírálatot mutatok be alább, mindenestre egyet a legrégebbiek közül. Már ez a körülmény is érdekessé teszi, bár ebből a szempontból inkább paedagogiai érdekességű, világot vet arra a gondos figyelemre, a melylyel Ferencz császár kormánya az iskolázás ügyét tekintette. A tanítás terén korszakalkotó volt az az irányzat, mely a jezsuita rend eltörlésénél kezdődött és II. József császárnak egyházi reformjaiban érte el a tetőpontot, mert nyilvánvalóvá lett, hogy a kormány a középiskolákat, a mennyire lehet, ki akarja venni a felekezetek kezéből és az államra szeretné ruházni a közoktatás egész terhét. Természetesen, nem azzal az idealis gondolattal, hogy könnyítsen a felekezetek helyzetén. A kormány számítása sokkal józanabb, de állampolitikai szempontból teljesen igazolható volt: a tanítás első sorban az állam javára szolgál, az állam számára nevel tanult, tudós polgárokat, az állam érdeke tehát megkívánja, hogy a tanítás eredménye mindinkább megfeleljen az ő intencióinak, polgárai lelkét, tehetségét az iskola olyan irányban fejleszse, a mint neki szüksége van rá. Ugyanaz a vezető szempont, ugyanaz a törekvés, a mely a jelenlegi francia kormányt vezeti.

Az iskolák államosítása nyomban megérlelte a második föladatot, új könyveket kellett készíteni, a melyek a tanításban szem előtt tartásuk a kormány céljait. A tankönyvek megválasztását természetesen magának tartotta fön a kormány s így keletkeztek a mult század első tizedében a középiskolák felső osztályainak szánt *Institutiones Poeticae et Institutiones Rhetoricae in usum Gymnasiorum*.

A legfontosabb iskolai könyv, az alsó osztályok nyelvtani anyagát föllelő *Institutiones Linguae Hungaricae* azonban egyre késett, hivatalos magyar grammatica még a második évtized elején sem volt, a tanárok az eddigi kézikönyvek közül tetszésük szerint használták egyiket vagy másikat. Ez természetesen nem tetszett az osztrák mintát követő kormánynak, mert szeretett mindent egyöntetűvé tenni, még a tanítást is¹ és a helytartó tanács régen gondolkodott, hogy megbízást ad egységes nyelvkönyv szerkesztésére. A tanács ezen szándékának úgy látszik hamar híre ment, mert az 1812 évtől kezdve több író sietett kész magyar grammaticával lépni a tanács elé.² Fölejánlották dolgozatukat kinyomtatásra, és hogy a tanács elnökének, a nádornak megnyerjék a jó indulatát, mindegyik neki szándékozott ajánlani könyvét.

Az első azok között, a kik nyelvkönyvüket betérjesztették a tanácshoz, az érdemes agg piárista, Benyák Bernát volt s az ő könyvének bírá-

¹ Mikor a hivatalos grammatica 1817-ben megjelent, Kurbély tanácsos, az iskolai ügyek referense, örömet fejezi ki a tanács nevében, hogy az eddigi »anomalia« megszűnt, most már egyforma lesz az állam összes iskolájában a magyar nyelvtanítás eszköze. A főigazgatónak szóló körrendelet, melyben ez a pont olvasható, az Országos Levéltárban, H. T., 1817. 1587.

² Magam is négy ilyen kéziratot grammaticáról tudok az 1812—1814. időközéből.

latáról akarok szólni. Benyák neve és a bírálóé, Czinke Ferenczé, a paedagogiai érdekességű tárgyat belevonják az irodalomtörténet körébe is

A tanács a kéziratot leküldte bírálatra az egyetemhez, ez meg a magyar nyelv és irodalom tanítóját, Czinke Ferenczet bízta meg e feladattal.

A bírálat egész terjedelmében a következő:

Opinio recensentis.

Ad mandatum Serenissimi, quo me honorare dignabatur, accurate examnavi trutina opus MS. cui titulus: Grammatica hungarica in usum Gymnasiorum auctore P. Benardo Jos. Benyák, S. P. Non dubito, hanc palam depromere opinionem:

Grámaticam Benyákianam, de novo (iam enim, duobus abhinc annis, transivit censuram) a capite ad calcem, elaboratam, et novis auctam observationibus, non tantum esse idoneam scopo duplici, nempe: 1. ut iuventuti gymnasticae, imo etiam academicae, facilitas in discendo procuraretur, iunctam cum theoria praxim, iucunda cum varietate sermonis, hic et illic ostendendo; 2. ut, si fieri unquam poterit, in tanta grammaticarum varietate! — saltem, quod adtinet ad praecipua linguae nobilissimae fundamenta, conformis ubique in scholis doctrina, rector scribendi, ac simul loquendi ratio sensim introduceretur; verum etiam dignam auspiciis Principis caesareo-regii, iam legalis Protectoris Linguae ac Litteraturae hungaricae, atque adeo Promotoris generosissimi culturae publicae nationalis. Profecto, cui volupe est, decorum publicum in urbibus, et musaeum nationale suis in dies augere impendiis, et illam sentiet cum tempore voluptatem animi, sua contenti virtute: fundamenta jecisse, etiam in sermone, quo vel maxime praestamus brutis animantibus, gustui aethetico, et conciliasse. — qui labor Deorum est! — implicabile passim genus hominum grammaticorum.

Budae, Calendis Dec. 1812.

*Franc. Czinke, Prof. Linguae et Lit. hung.
publ. ord. in regia Scientiarum Universitate.¹*

Jellemző ez a bírálat, annál inkább, mert Czinke Ferencz írói egyénisége mindeddig sok vitára szolgáltat alapot. Kazinczy és köre elfogult volt iránta, nem tudta neki megbocsátani, hogy a nyelvészeti álláspontja inkább Verseghyé felé hajlik, mint Révayéhoz, még kevésbé, hogy Horvát István ő miatta esett el az egyetemi katedrától. Nem is mulasztottak el egy alkalmat sem, hogy megvetésüket kimutassák iránta, az a kép, melyet az ő leírásuk után alkothatunk róla, egy elmaradt, kicsinyeskedő, korlátolt ember képe.² Tudományos munkássága valóban mintha igazat adna Kazinczyéknak: egy-két egyetemi beszédét nem számítva, elmondhatjuk, hogy nem csak a magyar nyelv tudományával, hanem egyáltalán semmiféle tudományyal nem foglalkozott — legföljebb arról értekezett »Hogy lehessen a kukoriczaszár leveléből gyümölcse meg-

¹ A bírálat s az egyetem kísérő levele u. o. 1813: 10411.

² Dr. Vass Bertalan »Horvát István életrajza« című munkájában (108—112. l.) összegyűjti Kazinczyék elítélő szavait.

szedése után, szirupót és czukrot csinálni.« Valában méltatlan volt arra, hogy Révai helyét foglalja el az egyetemen. Vass Bertalan védelmébe veszi Czinkét, ki akarja mutatni, hogy nem volt olyan ostoba ember, mint a milyennek hirdették.¹ Ez a bírálat megerősíti Kazinczyék véleményét. Tanúságot tesz nemcsak arról, hogy latinul nem tudott olyan színvonalon írni, mint korának viszonyai megkívánták volna, latin prózáját nem lehet Révaiéhoz vagy Verseghyéhez hasonlítani, még a helytartótanács egy-egy jobb tollú fogalmazója is különben írt, de mutatja a nagy lelki szegénységét is. Nincs az egész bírálatban egy komoly gondolat sem, általános, üres, szólamok, nagyhangú, de rosszul kongó szavak gyűjteménye az egész, nem hivatalos bírálatnak, de még magán véleménynek is bántóan együgyű.

Úgy látszik Kurbély, a referens tanácsos és az egész tanács is ebben a véleményben volt, nem engedték magukat félrevezetni a befejező soroknak kiszámított és a helyhez épen nem illő alacsony hízelgéseitől: elküldték a május 4-i ülésük határozatából a kéziratot Kassára, a tanterület főigazgatójának, hogy bíraltassa meg Pongrácz Jánossal, a ki az akadémián a magyar nyelvet és irodalmat tanította, sőt esetleg, ha nincs megelegedve a bírálattal, adja ki más akadémiai tanárnak is.²

Szuhányi Xav. Ferencz, a főigazgató, eleget tett a rendeletnek és június 13-án visszaküldte a grammaticát Pongrácznak kimerítő, 10 ívre terjedő bírálatával együtt, a mely részletesen, pontonként kimutatja, hogy Bénkáy munkája nem felel meg a czélnak és egyáltalán nem való arra, hogy a tanács költségén kinyomtatva hivatalos iskolai könyv gyanánt szerezpeljen.³

A tanácsot zavarba hozta ez a két, homlokegyenest ellenkező bírálat s most már Kurbélynek teljes jogú főhatalmazást adott, intézkedjék belátása szerint.⁴ A tanácsos egy harmadik bírálót kért föl, Verseghy Ferenczet, s csak akkor nyilvánított határozott véleményt, mikor a harmadik bíráló is hozzájárult Pongrácz elutasító tanácsához.⁵ Most már ki merte Kurbély határozottan mondani, hogy a grammatica »*insti-tuta . . . revisione pro minus idonea comperta*« és ennek alapján azt ajánlotta, hogy írják meg a szerzőnek »*in usum scholarum vulgari nunquam posse.*«⁶

De volt a szegény Benyáknak egy másik kérése is. Mikor híret vette a dolognak, hogy nyelvtana nem nyeri meg a jóváhagyást,

¹ U. o. 108. l.

² Az ülés jegyzőkönyve és a tanács leirata u. o. Érdekes dolog, hogy a helytartótanács majd minden irodalmi bírálatot a kassai főigazgatóra bízott, úgy hogy ezekben az években majdnem kizárólag maga Szuhányi és Pongrácz mondtak véleményt a tanácshoz beérkezett kéziratokról.

³ A főigazgató levele u. o. H. T. 1813: 16960; maga a bírálat elveszett, csak a ref. tanácsos jelentése alapján szólok róla.

⁴ A jul. 20-i ülés jegyzőkönyve u. o.

⁵ Verseghy »reflexiói« is elvesztek, csak a tanácsos kivonatos ismertetése tartotta fenn a híret. U. o. H. T. 1813: 25342.

⁶ A tanács leirata a pozsonyi főigazgatóhoz u. o.

1814. febr. 27-én írt egy rövid, de megható levelet a tanácshoz, hogy ha már nem fogadják el kiadásra a munkáját, küldjék neki vissza a kéziratot »*ut eius editionem pro consolatione senii mei ipse procurare valeam.*«¹ Kurbély természetesen megtette legalább ezt, és hogy megédesítse az agg tudósnak ezt a szomorú visszautasítást egy régebbi rendelet értelmében² nagy dicsérettel jutalmazta nemes fáradságos igyekezetéért.³

CSÁSZÁR ELEMÉR.

KÖLCSEY KIADATLAN LEVELEI.

A Nemzeti Múzeum irodalmi levéltárában hat levele őriztetik Kölcsey Ferencznek, mely közül csak egy — az Ormos Lászlóhoz intézett — jelent meg az Angyal Dávid által sajtó alá rendezett munkái X. kötetében. Őt még ismeretlen. Ezek Kölcsey utolsó éveiből valók. Még jóval előbbi keletű az, mely *Horvát* István irodalmi hagyatékában van meg és Álmosdon 1813. augusztus 13-án kelt. Élénken visszatükrözteti e levél, mint gondolkodott Kölcsey ama barátságáról, mely őt Vitkovics-hoz, Szemere Pálhoz és Horvát Istvánhoz fűzte. A *Kölcsey* Antoninához írt néhány sor arra vet világot, mily jósággal viseltetett Kölcsey rokonai iránt. Nagyobb érdekű az, mit *Kerekes* Ferencz tanárhoz intéz, mikor az »*Értekezés és kitérések*« című művét megküldi. Az akkor napirenden volt nyelvészeti kérdésekkel foglalkozik ezekben. Kölcsey is ellentétbe helyezkedik az Akadémiával, mert még korán tűzött pályadíjat a magyar nyelv gyökérszavaira. E pályadíjat tudvalevőleg Dr. Engel József nyerte meg *A magyar nyelv gyökér szálaíró 1839. Budán* megjelent művével. A IV. számú levelen nincs jelezve, hogy ezt kihez írta, de tekintetbe véve, hogy a levélben Kölcsey megemlíti, hogy az általa szükségelt könyvek árát vagy készpénzben, vagy kéziratban az »*Emlény*« számára fogja törleszteni, részemről biztosan veszem, hogy e levelet *Heckenast* Gusztávhoz írta, kinek 1837 és 1838-ban megjelent *Emlényében* közli Kölcsey utolsó műveit. Az V. számú levelet *Kossuth* Lajoshoz intézte Kölcsey. Ehhez csatolva van Szatmármegye harmadik felirata az ifjak ügyében. E levélben betekintést nyerünk ama kérdésekbe is, melyek akkor az országot foglalkoztatták. Kölcsey mindegyikről megemlékezik néhány szóval bár, de jellemzően, miből álláspontját is megismerjük. A VI. levélből megismerjük egy újabb vonását Kölcseynek, ki oly készséggel

¹ Az eredeti levél u. o.

² U. o. H. T. 1811: 14212.

³ J. leirat a pozsonyi főigazgatóhoz.